

Гриценко Олена Аврамівна – докторка економічних наук, професорка, професорка кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, членкиня редколегії збірника наукових праць «Економічна теорія та право»;

Борисенко Ігор Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, декан фінансово-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Губін Кирил Григорович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Іващенко Марина Вікторівна – кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Левковець Олена Миколаївна – кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, гарантка освітньої програми «Бізнес-адміністрування»;

Можайкіна Наталія Василівна – кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри економічної теорії та міжнародної економіки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова.

Засідання «круглого столу» проводилося дистанційно. Його відкрила заступниця головного редактора збірника наукових праць «Економічна теорія та право» докторка економічних наук, професорка **Шевченко Л. С.** Вона представила учасників круглого столу, подякувала їм за інтерес, виявлений до проблематики круглого столу та запросила обмінятися думками щодо економічних проблем вступної кампанії до ЗВО 2020 р. Остання для абітурієнтів виявилася періодом суцільної невизначеності: з формою і часом проведення ЗНО, із вартістю навчання за контрактом, з наявністю «бюджетних місць» у бажаному університеті тощо.

Пропонуємо ознайомитися з тезами виступів учасників круглого столу.

ЕКОНОМІЧНА ДОСТУПНІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНДИКАТИВНОЇ СОБІВАРТОСТІ НАВЧАННЯ

Л. С. Шевченко

докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

Найбільш болісними в цю вступну кампанію виявилися питання, пов'язані з економічною доступністю вищої освіти, а точніше платністю навчання.

Відразу зроблю зауваження: «безоплатної» вищої освіти ніде у світі не існує. Насправді вища освіта оплачується тими громадянами, які сплачують податки – до державного або місцевого бюджетів. Але здобувають вищу освіту не всі, а лише ті, хто навчаються. Причому у більшості країн користуються освітніми благами переважно представники середнього класу або родини з високими доходами. Для них навчання за державний кошт перетворюється на своєрідну державну субсидію або (за невисокої оплати навчання) трансфертний платіж із державного бюджету. Тобто «безоплатність» вищої освіти для одних породжує соціальну несправедливість стосовно інших.

У 2020 р. розмір плати за навчання було встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. № 191 «Деякі питання запровадження індикативної собівартості». Постанова поширювалася на ЗВО, які здійснюють підготовку фахівців і професіоналів за 38 спеціальностями, що користуються підвищеним попитом на ринку освітніх послуг. Постановою КМУ затверджено також «Порядок формування мінімального розміру плати за навчання для здобуття вищої освіти на основі індикативної собівартості».

Наведу повністю зміст нового механізму встановлення плати за навчання.

«Індикативна собівартість» – це встановлений відповідно до цього Порядку усереднений обсяг фактичних (касових) витрат певного надавача освітніх послуг за попередній календарний рік на одного розрахункового здобувача вищої освіти, що прямо пов'язані з наданням освітніх послуг з підготовки здобувачів вищої освіти на умовах державного (регіонального) замовлення.

Індикативна собівартість (ІС) обчислюється за формулою (гривень):

$$IC = [(1+N) \times ЗП + B_{\text{КПЕ}}] : РК ,$$

де N – встановлений відповідно до законодавства коефіцієнт нарахувань на оплату праці станом на 1 січня попереднього календарного року, у частках від одиниці;

$ЗП$ – річна сума заробітної плати працівників за загальним фондом державного (відповідного місцевого) бюджету, які забезпечували підготовку здобувачів вищої освіти за державним (регіональним) замовленням, згідно із затвердженням в установленому порядку штатним розписом надавача освітніх послуг за попередній календарний рік станом на 31 грудня, грн;

$B_{\text{КПЕ}}$ – річна сума видатків на оплату комунальних послуг та енергоносіїв, затверджена за загальним фондом державного (відповідного місцевого) бюджету в кошторисі надавача освітніх послуг за попередній календарний рік станом на 31 грудня (із змінами), грн;

$РК$ – розрахунковий контингент здобувачів вищої освіти, підготовка яких здійснювалася надавачем освітніх послуг на умовах державного (регіонального) замовлення, станом на 1 жовтня попереднього календарного року, що

розраховується відповідно до порядку розподілу між закладами освіти видатків споживання загального фонду державного бюджету на підготовку здобувачів вищої освіти на умовах державного замовлення, затвердженого в установленому порядку, осіб.

Індикативна собівартість використовується як індикатор мінімальної вартості надання освітньої послуги одній фізичній особі – здобувачу вищої освіти і застосовується для встановлення надавачем освітніх послуг мінімального розміру плати за навчання для здобуття вищої освіти.

Мінімальний розмір плати за навчання для здобуття вищої освіти – мінімально допустима величина плати за навчання, що може бути встановлена надавачем освітніх послуг.

Мінімальний розмір плати за навчання для здобуття вищої освіти для громадян України за перший рік (курс) навчання становить:

60 відсотків індикативної собівартості, визначеної для певного рівня та форми здобуття вищої освіти, – з 2020 року;

70 відсотків індикативної собівартості, визначеної для певного рівня та форми здобуття вищої освіти, – з 2021 року;

80 відсотків індикативної собівартості, визначеної для певного рівня та форми здобуття вищої освіти, – з 2022 року».

Постановою КМУ була також визначена індикативна собівартість навчання за рівнями вищої освіти та формами її здобуття. А ще встановлено, що якщо мінімальний розмір плати за навчання для здобуття вищої освіти за певним рівнем та формою здобуття вищої освіти більше ніж у три рази перевищує величину середньомісячної заробітної плати штатних працівників в області (Автономній Республіці Крим, містах Києві, Севастополі) за місцем розташування надавача освітніх послуг за попередній календарний рік за даними Держстату, мінімальний розмір плати за навчання для здобуття вищої освіти за такими рівнем та формою здобуття освіти встановлюється на рівні трикратного розміру середньомісячної заробітної плати штатних працівників в області (Автономній Республіці Крим, містах Києві, Севастополі) за місцем розташування надавача освітніх послуг за попередній календарний рік за даними Держстату.

При цьому ЗВО сподівалися на зростання надходжень від студентів, які будуть навчатися за контрактом, а МОН – на поступове наближення встановлюваної ЗВО плати за навчання до фактичних затрат на навчання одного студента за бюджетні кошти. Проте ризики відчували всі.

Головним питанням було: як відреагує попит на освітні послуги на значне зростання плати за навчання? У деяких наукових публікаціях, причому

не тільки вітчизняних, а й зарубіжних авторів, давався дуже простий прогноз: за інших рівних умов, чим вище ціна, тим нижче попит... Ми ж у своїх розрахунках виходили з того, що на освітньому ринку утворюються абсолютно різні сегменти за ціною освітньої послуги (фактично – рівнем доходів родин абітурієнтів) із різними гравцями на ринку: «дешева освіта» з низькою вартістю навчання; «масова освіта» із середніми в регіоні цінами на освітні послуги і «статусно-престижна освіта» (свідомо не вживаю слово «елітарна», тут не про це). Так і вийшло.

Ще до початку вступної кампанії МОН оприлюднило дані щодо мінімальної ціни контрактного навчання у 2020 р. у кожному з 160 ЗВО, які підпорядковані МОН. Вартість навчання на контракті коливалася в межах від 6 тис. грн до 39 тис. грн. Більшість університетів оцінили свої освітні послуги в суму до 20 тис. грн. і цим фактично віднесли себе до сегменту «масової освіти». Найвищу індикативну собівартість навчання вивели лише 9 університетів України, підкресливши свою «статусність». Так, серед українських вишів немає Гарварду, Оксфорду і Кембриджу. Але статусність окремих вітчизняних університетів та їх роль на ринку освітніх послуг свідомість абітурієнтів уже зафіксувала. Та й самі виші її всіляко підтримують і плекають.

Прогноз вступної кампанії, зроблений нами у травні 2020 р., був таким:

1) у сегментах «дешевої» і навіть «масової» вищої освіти, очевидно, кожен рух ціни буде обов'язково позначатися на кількості споживачів (абітурієнтів), вказуючи на відповідний ступінь еластичності попиту. Низька вартість навчання для таких вишів – це шанс набрати студентів і подовжити своє життя. Для абітурієнтів – можливість здобути вищу освіту. Цінова конкуренція і демпінг зроблять свою справу;

2) у сегменті «статусно-престижної» освіти все залежатиме від того, що запропонує абітурієнтам «престижний» університет. А також від того, що абітурієнти та їх батьки розуміють під «статусно-престижною» освітою. Останні соціологічні дослідження вказують на те, що запити українських студентів із платоспроможних родин (на жаль, соціальна нерівність у суспільстві не зменшується) змінюються і в цілому відповідають світовим тенденціям. Нинішнє покоління цікавлять не просто приріст знань і формування професійних умінь і навичок (інтелектуального, людського капіталу), а ще й *«пошук вигоди»*. Ставлення молоді до вищої освіти стає дедалі більш прагматичним і утилітарним. Здобувачі вищої освіти готові платити більше:

по-перше, за можливість одночасного здобуття другої вищої освіти за іншою спеціальністю у «своєму» виші, у знайомому середовищі, у зручній формі (заочній, дистанційній), у викладачів, якість освітніх послуг яких уже

відома. Причому йдеться про другу вищу освіту, яка логічно доповнює і розвиває першу: наприклад, здобуття економічної/управлінської освіти в юридичному виші, або навпаки, юридичної освіти в економічному/управлінському виші;

по-друге, за програми «подвійних дипломів» із закордонними університетами, з обов'язковим закордонним стажуванням і можливістю працевлаштування, поглибленим вивченням іноземних мов тощо;

по-третє, за сучасні технології навчання, які наближають студента до майбутньої професійної діяльності;

по-четверте, за реальну можливість оцінки та вибору викладача за його професійними і людськими якостями, а також відсторонення від викладання, якщо поведінка викладача далека від принципів доброчесності;

по-п'яте, за формування ділових зв'язків, які знадобляться в майбутньому і дадуть можливість претендувати на вищу зарплату, кращу посаду, здобути певний соціальний статус, набути влади (соціальний капітал). Таких абітурієнтів обов'язково цікавить коло спілкування під час навчання, існування «клубних благ» для «своїх»: комфортних умов проживання у гуртожитках готельного чи квартирної типу, власних спортивних баз, сучасної бібліотеки з доступом до світових інформаційних баз, культурно-розважального центру, умов для оздоровлення та відпочинку, повноцінного кампусу.

І тут основним чинником обрання університету буде не ціна. Освітня міграція українських абітурієнтів у закордонні університети – тому аргумент. На мій погляд, вступна кампанія в українські виші теж підтвердила наші очікування.

До речі, у жовтні 2020 р., ураховуючи досвід вступної кампанії, МОН України підготував проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку формування мінімального розміру плати за навчання для здобуття вищої освіти на основі індикативної собівартості». Дивно, але з 29.10.2020 до 13.11.2020 р., тобто за період обговорення проєкту, який містить, якби сказала, «пом'якшення умов введення індикативної собівартості навчання», в дискусії взяли участь тільки два університети (Миколаївський національний аграрний університет та Національна медична академія післядипломної освіти імені П. Л. Шупика). Усього до МОН надійшло аж... 6 пропозицій до проєкту постанови Кабінету Міністрів України [1].

Чи виграла ті, хто вступили на «дешеву» освітню програму і заплатили менше? Відповідь на це запитання лежить у площині співвідношення «ціна – якість» освітньої послуги. Як відомо, ЗВО продають свої послуги на ринку довірчих благ, якість яких не можна оцінити прямо, її важко визначити навіть

після споживання товару. Для цього потрібно мати достовірну інформацію про якість освіти, а це так звані «витрати вимірювання якості» з боку покупця (споживача) блага.

До того ж характерною рисою освітнього ринку є асиметрія інформації між ЗВО і студентами (їхніми родинами), та пов'язані з нею ризики недобросовісної поведінки. Намагаючись зменшити вартість навчання, ЗВО можуть надавати стандартні освітні послуги з максимальною економією коштів і ресурсів: наприклад, відправити студентів у січні-лютому на канікули, аби не оплачувати опалення приміщень; наймати викладачів із нижчою кваліфікацією за меншу зарплату (непоодинокі випадки, коли лекції читають аспіранти або асистенти, бо зарплата професорів є обтяжливою для фонду зарплати вишу); утримуватися від оновлення змісту навчальних програм і лекційних курсів, матеріально-технічної бази навчального процесу, знижувати вимоги до студентів під час сесій, аби втримати найбільш платоспроможних із них.

Набагато ж гірше те, що ЗВО як продавець може постачати на ринок освітню послугу низької якості, видаючи її за послугу високої якості. Такий виш орієнтується на тих, хто зацікавлений лише у формальному титулі освіти (дипломі), а також на абітурієнтів із низькою платоспроможністю. По суті, створюється ринок освітніх «благ нижчого порядку», попит на які збільшується в умовах низького рівня життя населення навіть при підвищенні цін на такі блага. Соціальна диференціація населення України, яка спочатку поглибилася після економічної кризи 2008–2010 рр., а тепер – після коронакризи, залишає значні ніші для «благ нижчого порядку» та ЗВО, що їх пропонують.

Зверну увагу й на те, що протягом останнього часу жоден ЗВО не компенсував втрати студентів і замовників освітніх послуг у випадку їх низької якості. Тільки під час адаптивного карантину та під тиском органів студентського самоврядування керівники окремих вишів пішли або на скасування, або на зменшення/відтермінування оплати за проживання в гуртожитках студентів, які на час карантину виїхали додому. Інформації про те, що виші зменшили плату за навчання, враховуючи перехід на дистанційну чи змішану форму навчання, немає.

Отже, що виходить? Абітурієнти хочуть вступити до такого навчального закладу, який дає найбільш якісну підготовку з обраної спеціальності, з гарними можливостями працевлаштування, одержання високої зарплати і швидкого кар'єрного зростання. Але знати наперед про перспективи освіти, набутої в тому чи іншому ЗВО, ще до вступу до нього вони не можуть. Як тоді обирається університет? Сигнальними орієнтирами для абітурієнтів є наявність ліцензії, державна акредитація, поради батьків і знайомих, спілку-

вання зі студентами старших курсів, інформація у ЗМІ та ін. Але це тільки «сигнали».

Скільки насправді може коштувати навчання у виші? Слід розрізняти офіційну плату за навчання, розміри якої регулюються законодавством, і тіньові форми оплати освітніх послуг. Ідеться про неформальні платежі – індивідуальні й колективні подарунки викладачам, плату за оцінки під час сесії; оплату репетиторів; плату викладачам або «розумним» студентам за підготовку курсових та дипломних робіт. Тобто поряд з офіційно безплатною і офіційно платною освітою діє підсистема офіційно безплатної, а реально платної, корупційної освіти, або, як влучно висловились російські вчені Є. Б. Галицький і М. І. Левін, «хабаронавчання». Частина неофіційних платежів (наприклад, репетиторство) може не суперечити законодавству. Але в більшості випадків йдеться про використання певними суб'єктами свого офіційного статусу, посади, службових повноважень для одержання незаконного прибутку та ренти. Причому корупція в освіті існує і в державному, і в комерційному секторі освіти. Вона поділяється на верхівкову (керівництво ЗВО) і низову (викладачі, співробітники адміністрації). На цих рівнях корупція розрізняється за видами і формами доходу відповідних економічних агентів.

Масштаби корупційного сектору у вищій освіті в Україні значні. При цьому останні 2 роки системних досліджень цього явища по країні в цілому не було. Останнє з загальноукраїнських опитувань студентів щодо рівня корупції у вишах проводилось у 2019 р. і стосувалося ІТ-факультетів і спеціальностей. Проте картина показова: 32 % студентів особисто зіштовхнулися з корупцією у виші й ще 31 % знають тих, хто стикався [2]. Однак корупцію у вишах частково ініціюють самі студенти. Ті, хто вступив до університету з формальних причин (отримати «корочку» чи «відкосити» від армії) значно частіше особисто стикалися з корупцією у виші, ніж ті, хто йшов за знаннями та збирався підвищити загальну ерудицію, знайти друзів та однодумців. Є навіть думка про корисність корупції. Наприклад, що корупція у ЗВО дозволяє присвятити певний час роботі чи самонавчанню завдяки невідвідуванню непрофільних чи неактуальних предметів. Але є одна проблема для вишу: ті, хто стикався з корупцією особисто і знає тих, хто стикався, готові рекомендувати цей виш усього на 4,7 бала з 10.

Негативні зовнішні ефекти хабарництва очевидні: для суспільства у довгостроковій перспективі – це падіння якості вищої освіти; для університету – зниження престижності ЗВО, закріплення за ним статусу «висококорумпованого»; для студента – девальвація диплому, проблеми з працевлаштуванням

(навіть чи роботодавець захоче прийняти на роботу випускника університету, який учився за хабарі).

Отже, аналізуючи вартість навчання, абітурієнт має подумати: чи всі свої витрати він врахував? І чи всі свої втрати прорахував університет?

ЕКОНОМІКА КОРУПЦІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ. ЩО ВКЛЮЧАЄ «АНТИКОРУПЦІЙНИЙ КОНТРАКТ» КАФЕДРИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ НЮУ?

О. М. Левковець

кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

Продовжу обговорення проблеми і висловлю своє розуміння економічної природи та наслідків корупції у вищій школі.

Корупція – складне системне явище. Спеціальні соціологічні опитування в Україні щорічно фіксують високий рівень корупції у сфері вищої освіти. Так, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» у 2018 р. Національне антикорупційне опитування виявило, з одного боку, зниження відсотка переконаних у корумпованості вищої освіти до 38 % (порівняно з 47 % у 2015 р.), з другого – серед тих, хто протягом року стикався з корупцією, 61,8 % називали саме сферу освіти [3]. Не застрахованими від корупції виявилися навіть провідні світові університети: варто лише згадати минулорічний скандал із зірками Голівуду, що, як з'ясувалося, за хабарі забезпечували вступ своїх дітей до престижних Стенфорду, Єлю, Джорджтауну та ін.

Найпоширенішими проявами корупції у ЗВО є: хабарництво, послуги з написання дипломних та інших робіт (для гарантування позитивної оцінки), нав'язування придбання посібників та монографій, необ'єктивне оцінювання студентських здобутків, відсутність системності в оцінюванні академічної конкуренції та покарань за порушення академічної етики чи незаконних дій. У окремих дослідженнях до переліку додаються непотизм, фальсифікації, плагіат та навіть застосування примусової студентської праці.

Першорядними причинами освітньої корупції є:

а) *низький рівень оплати праці* викладачів при одночасному значному навантаженні; відсутність *академічної* винагороди (умов для творчої активності і самореалізації, вільного часу та можливості підвищення професійно-